

Materiał edukacyjny

Walory przyrodnicze gminy Twardogóra

**Opracowała:
Danuta Babula**

Spis treści

Wstęp	2
1. Środowisko geograficzno – przyrodnicze gminy Twardogóra.	3
1.1 Położenie i budowa geologiczna.	3
1.2 Rzeźba i ukształtowanie terenu.	4
1.3. Wody	8
1.4. Gleby	11
1.5 Klimat	12
1.6 Lasy	13
2. Rys historyczny miasta Twardogóry i okolic	14
2.1. Powstanie miasta i jego dzieje	14
2.2 Zabytki Twardogóry i okolic	18
3. Przyroda gminy Twardogóra	21
4. Szlaki turystyczne	26
Zakończenie	29
Bibliografia	30
Spis ilustracji	31

Wstęp

Tematem niniejszej pracy są walory przyrodnicze gminy Twardogóra, malowniczo położonej wśród obszarów leśnych Wzgórz Twardogórskich. Gmina Twardogóra zajmuje obszar 16799 ha = 168,0 km² w tym miasto 8,3 km², liczy 17 wsi sołeckich i tyleż obrębów geodezyjnych. Miasto Twardogóra pełni funkcję administracyjną, przemysłową i usługową dla obszaru gminy. Na podkreślenie zasługuje fakt, że gmina, a w szczególności miasto Twardogóra jest największym ośrodkiem rzemieślniczej i fabrycznej produkcji stolarskiej i tapicerskiej w powiecie oleśnickim, opartej na olbrzymim zapleczu surowcowym jakim są lasy gminy i gmin ościennych – Dobroszyce, Milicz i Oleśnica.

Gmina Twardogóra jest gminą miejsko-wiejską i liczy 12 855 mieszkańców w tym miasto- 6 900 mieszkańców. Gmina Twardogóra nie jest typowo turystyczną gminą, niemniej jednak posiada pewne walory przyrodnicze warte naszej uwagi. Obfituje w liczne osobliwości przyrodnicze, ma za sobą ciekawą historię i zabytki oraz charakteryzuje się specyficznym mikroklimatem.

1. Środowisko geograficzno – przyrodnicze gminy Twardogóra.

1.1 Położenie i budowa geologiczna.

Gmina Twardogóra zajmuje północno-wschodnią część województwa dolnośląskiego, w obrębie niziny Śląskiej.

Od strony północno-zachodniej graniczy z gminą Krośnice. Od strony południowo-zachodniej graniczy z gminą Dobrzyce. Od strony południowej graniczy z gminą Oleśnica. Od strony wschodniej graniczy z gminami: Sośnie, Międzybórz, Syców.

Według fizyczno-geograficznej regionalizacji Polski gmina Twardogóra jest położona w kilku mezoregionach:

- Kotlina Milicka
- Wzgórza Trzebnickie
- Wzgórza Twardogórskie
- Pradolina Wrocławska

Wzgórza Trzebnickie i Wzgórza Twardogórskie mają charakter wału morenowego o orientacji W-E.

Wał morenowy stanowi wododział między zlewniami rzeki Widawy i Baryczy. Powierzchnia wału jest pofałdowana z lokalnymi kulminacjami i całym szeregiem niewielkich dolin o charakterze nieckowatym.

Wzgórza Twardogórskie, jak i cały wał Trzebnicki, powstał pod koniec plejstocenu, czyli starszej lodowcowej epoki czwartorzędu, kiedy to nastąpiło przesunięcie lodowca środkowopolskiego w stadiale Warty. Głębsze położenie wzgórz stanowią utwory tlarowe, wykształcone w postaci ilów, i łupków i dolomitów. Utwory te są przykryte warstwą osadów trzeciorzędowych miocenu pliocenu. Utwory trzeciorzędowe w

obrębnie wzgórz morenowych zostały silnie sfałdowane, tworząc fałdy, ugięcia, a nawet uskoki. Zaburzenia te powstało jako efekt glacijotektoniki. Iły jezerne trzeciorzędowe, miejscami zwłaszcza w regionie Grabowna występują bezpośrednio pod warstwą gleby, na pozostałej powierzchni są przykryte młodszymi osadami czwartorzędowymi.

Wymienione utwory czwartorzędowe występują w formie płatów o zmiennym zasięgu i zróżnicowanej miąższości.

Piaski i żwiry plejstocenske występują głównie w części południowej i północnej gminy. Utwory holocenske występują jedynie w większych dolinach i nie posiadają większej miąższości. Na południe o wzniesień występuje rozległa powierzchnia nieznacznie opadająca w kierunku południowym. Są to głównie pola sandrowe lub powierzchnie wysoczyzny morenowej płaskiej.

Kotlina Milicka posiada charakter obniżenia o płaskim dnie, które stanowi efekt akumulacji rzecznej. W dnie doliny znajdują się liczne stawy, a rzeźbę terenu urozmaicają niewielkie wydmy. Są to najniżej położone tereny na poziomie 123 m n.p.m.

1.2 Rzeźba i ukształtowanie terenu.

Obecnie rzeźba Wzgórz Twardogórskich nosi piętno przeobrażeń wynikających z intensywnej działalności erozji rzek w interglacjale emskim (okres ocieplenia klimatu w epoce lodowcowej) i w fazach ociepleń w okresie zlodowacenia bałtyckiego.

Pod względem ukształtowania terenu i elementów rzeźby terenu Wzgórz Twardogórskich można podzielić na dwie części: wschodnią i zachodnią.

Linia podziału jest obniżenie zajmowane przez wsie: Bąków, Królewską Wolę, Bukowinę Sycowską, Węgrową i Dzieszawice.

Obszar gminy Twardogóra usytuowany jest w zachodniej części Wzgórz Twardogórskich.

Część zachodnia zajmuje $\frac{3}{5}$ obszaru Wzgórz Twardogórskich i podzielona jest na trzy grupy.

Obniżenie o długości ok. 10 km i szerokości od kilkuset metrów do 2 km. Obniżenie to stanowi linię spływów stoków. Spływają tedy strumienie biorące swój początek w partiach szczytowych wzniesień. Na zachód od obniżenia ciągnie się pierwsza grupa wzniesień części zachodniej o wysokości 220m n.p.m. Wzniesienia te przechodzą ku południowemu-zachodowi w grupę wyniosłości, które właściwie tworzą jedno duże wypiętrzenie dochodzące do wysokości 249 m n.p.m.

Centrum części centralnej znajduje się pomiędzy Golą Wielką, a Chelstowem.

Jest to najbardziej wzniesiony obszar – ponad 250 m n.p.m., zajmuje powierzchnię 1,75 km². Z sześciu wzniesień, pomiędzy, którymi leży Gola Wielka jedno osiąga 261 m n.p.m. Na zachód od tej wsi, jeszcze w trzech miejscach wysokość przekracza 260 m n.p.m. Łańcuch wzniesień przekraczających wysokość 250 m n.p.m. rozciąga się od Goli Wielkiej po Chelstów na długości 4,5 km. Na zachód od centrum tej części teren zaczyna łagodnie opadać i pod Grabownem Wielkim wzgórza przechodzą w południkowo biegnące obniżenie sięgające wysokości 180m n.p.m.

Na zachód od tego obniżenia znajduje się trzecia część – grupa wzniesień przekraczających wysokość 220 m n.p.m. Usytuowanie wzniesień sprawia, że są jakby grupą łączącą Wzgórza Twardogórskie ze Wzgórzami Trzebnickimi i Krośnickimi.

Charakterystyczne cechy części zachodniej wzgórz to: brak wyraźnej dominacji jednego wzniesienia; dominuje zespół części centralnej, wzniesienia zebrane w wał morenowy dochodzący do szerokości 7,5 km i wysokości ponad 200 m n.p.m.; występowanie dużych i dobrze rozwiniętych dolin oraz wypłuczysk.

Elementy rzeźby

Najważniejszymi i najbardziej charakterystycznymi elementami rzeźby gminy Twardogóra są: urozmaicone wzniesienia, doliny strumieni, wypłuczyska, obniżenia i głązy narzutowe.

Wzniesienia zbudowane są ze żwirów zawierające spore ilości głazów, glin zwałowych piasków fluwioglacjanych. Przeobrażone przez procesy denudacyjne stanowią pozostałości dawnych wzniesień morenowych. Denudacja obniżyła i wyrównała ich wierzchołki. Zmniejszyła nachylenie zboczy spowodowała zmniejszenie wysokości względnej. Wzniesienia pomiędzy Golą Wielką, a Chełstowem są najbardziej urozmaiconym terenem na obszarze zachodniej części Wzgórz Twardogórskich.

Ich północne terasowate stoki pozwoliły na rozwinięcie się całych sieci wypłuczysk, obniżeń i dolin. Najwyższe wzniesienia Wzgórz Twardogórskich to:

- Góra Zbójnik 272 m n.p.m.
- wzniesienie koło Goli Wielkiej 261 m n.p.m.
- wzniesienie koło Chełstowa 260 m n.p.m.
- wzniesienie koło Dąbrowy 225 m n.p.m.
- wzniesienie między Bukowiną Sycowską a Golą Wielką 249 m n.p.m.

Doliny strumieni – są najciekawszymi formami rzeźby terenu i są charakterystyczne tylko dla Wzgórz Twardogórskich. Na ich terenie jest

ich ok. 30 o łącznej dl. Prawie 50 km. Na obszarze części zachodniej znajduje się większość dolin. Doliny strumieni zaznaczają się w terenie dwoma równoległe do siebie biegnącymi krawędziami. Charakteryzują się dużym nachyleniem zboczy i znaczną w stosunku do szerokości głębokością.

Największa i najdłuższa dolina bierze początek pod Golą Wielką i ma 4,5 km długości, a z dolinami bocznymi 6,5 km. Jest najciekawszą z dolin Wzgórz Twardogórskich. Strumień, który utworzył dolinę wypływa na wysokości 243 m n.p.m. Dolina osiąga głębokość 11,5 m i szerokość ok.80m. Strumień płynie wartko i burzliwie ze względu na duży spadek terenu. Przepływając przez przeszkody tworzy małe wodospady. W niektórych miejscach wcina się głęboko w dno doliny, a podcinając zbocza tworzy urwiska. Po 2,5 km następuje zanik doliny i na wys. 170 m n.p.m. niknie zupełnie.

Druga co do wielkości dolina biegnie ze wzgórz między Golą Wielką a Chełstowem, aż po Goszcz, gdzie łączy się z największą doliną. Ma nieco inny charakter i powstaje z dwóch równorzędnych dolin.

Jeden ze strumieni płynący w dolinie przypomina potok górski, ponieważ na swej drodze napotyka duże ilości głazów. Obie opisywane doliny nie posiadają nazw regionalnych.

Wypluczyska – są wklęsłymi formami terenu, często kończą się źródłem początkującym stały ciek wodny. W kształcie są nieco podobne do dolin strumieni, różnią się jednak brakiem cieku wodnego niejednostajnym spadkiem dna, zdenudowanym charakterem zbocza i krawędzi, oraz niewielką długością.

Ich występowanie ogranicza się w zasadzie do masywu Zbójnika i obszaru wzniesień między Golą Wielką a Chełstowem. W każdym wypluczysku

można wyróżnić trzy zasadnicze odcinki: powstania, maksymalnego rozwoju i zaniku.

Obniżenia – są to wklęsłe formy terenu powstałe pod wpływem erozyjnych, denudacyjnych czynników rzeźbotwórczych, przede wszystkim w okresach peryglacjalnych. Występują na zboczach terenów obniżających się w kierunku linii spływu dużych obszarów Wzgórz Twardogórskich, które często przecinają doliny strumieni. Mają charakter wklęsłości, szerokich do 0,3 km. nachylonych w kierunku linii spływu dolin.

Głazy narzutowe - zostały odsłonięte w wyniku rozwoju wypłuczysk i dolin. Niektóre zostały odkopane przez człowieka. Świadczy to o tym, że Wzgórze Twardogórskie kryją w swoim wnętrzu olbrzymią ilość głazów. Głazy narzutowe są rozniesione po całym terenie Wzgórz Twardogórskich. Głazy występują grupowo, po kilka i kilkanaście sztuk o obwodzie od 3 m wzwyż. Na terenie Wzgórz jest ok. 30 głazów. Największe głazy znajdują się w okolicy Działawic (obw. 7 m) i w okolicy Lasowic (koło Goli Wielkiej, obw. 6,2 m).

1.3. Wody

Wody powierzchniowe

Gmina Twardogóra jest położona w całości w dorzeczu Odry.

Wzgórze Trzebnickie i Wzgórze Twardogórskie stanowią wododział między zlewniami rzeki Widawy i Baryczy.

Większe ciekі wpływające do Baryczy to:

- Prądnica
- Skorynia
- Czarny Rów

Do rzeki Widawy wpływają:

- Oleśniczka
- Potok Boguszycki

Strumienie biorą swój początek ze Wzgórz Twardogórskich.

Część cieków ma charakter cieków okresowych odprowadzających wody jedynie po roztopach i obfitych opadach atmosferycznych.

W północnej części gminy na płaskich obszarach równiny akumulacji rzecznej istnieje szereg stawów hodowlanych.

Stawy te powstały sztucznie z dawnych małych jeziorzek jeszcze z czasów średniowiecznych. Część nieczynnych wyrobisk jest zalana przez przedostawające się wody gruntowe i opadowe. (tzw. glinianki). W północnej części gminy na obrzeżach stawów występują liczne podmokłości.

Wody gruntowe, podziemne

Wody gruntowe występują na różnych głębokościach. Najpłycej w obniżeniach dolinnych i miejscach gdzie płytko, pod warstwą piasków występują trudno przepuszczalne warstwy ilów. Na pozostałym terenie woda gruntowa występuje na głębokości 1-3 m, lokalnie głębiej. W miejscach występowania gruntów trudno przepuszczalnych woda występuje najczęściej okresowo w postaci sączeń na różnych głębokościach.

Według wytycznych Wojewódzkiej Pracowni Urbanistycznej na obszarze gminy Twardogóra wyodrębnia się trzy obszary wodonośne:

- Aluwialny
- Plejstoceni
- Trzeciorzędowy

Poziom aluwialny, związany z dolinami rzecznyymi o małej miąższości i wydajności, dobry tylko dla zaopatrzenia indywidualnych, niewielkich działek.

Poziom plejstoceni to podstawowe zaopatrzenie w wodę odpowiadającą normom wody pitnej.

Poziom trzeciorzędowy, o niewielkiej miąższości i wydajności posiadający również wodę o właściwościach wody pitnej.

W granicach gminy Twardogóra znajdują się strefy ochronne zbiorników wód podziemnych. Zbiorniki te położone są na znacznych głębokościach rzędu 50-150m i mogą znajdować się częściowo w granicach gminy są to:

- „Pradolina Barycz – Głogów (E) pow. 975 ha śr. głęb. 60 m, zasoby ok. 120 tys. m³/d”
- „Zbiornik (Q K M) Oleśnica, pow 225 ha, śr. głęb. 30-160 m, zasoby ok. 55 tys. m³/d”

Zbiorniki te zawierają wodę o dobrej jakości, dużej wydajności i stwarzają możliwość zasilenia znacznych obszarów zurbanizowanych. Zbiorniki te należą do głównych zasobów wód podziemnych w Polsce i wymagają szczególnej ochrony.

1.4 Gleby

W obrębie gminy Twardogóra skałą macierzystą dla gleby były utwory czwartorzędowe i trzeciorzędowe. Pod względem typologicznym są to gleby brunatne i bielcowe, a w rzecznych dolinach mady.

W większości to gleby niskich klas bonitacyjnych o małej przydatności do upraw. Są to gleby wytworzone z piasków luźnych i słabo gliniastych.

Gleby wysokich klas bonitacyjnych występują w ilościach śladowych.

Tab.: Jakość użytków rolnych wg danych Wydziału Geodezji i Gospodarki Gruntami Urzędu Wojewódzkiego we Wrocławiu na 1.01.1990.

Klasa bonitacji	% udział gruntów ornych	% udział użytków zielonych
I	-	-
II	-	-
III	3,4	3,2
IV	29,2	55,4
V	44,8	34,7
VI	21,8	5,6
VIz	0,8	1.1

Struktura typów i rodzajów gleb wskazuje na minimalną ilość gleb wysokich klas tworzących kompleks pszenno-dobry. Ogranicza to zdecydowanie możliwości prowadzenia intensywnej produkcji rolnej na terenie gminy.

1.5 Klimat

Gminę Twardogóra wg rejonizacji rolniczo-klimatycznej R.Gumińskiego zalicza się do X dzielnicy rolniczo-klimatycznej-lódzkiej, charakteryzującej się następującymi parametrami:

- Średnia temp. roczna 7,7 stopnia
- Średnia temp. stycznia –1,7 stopnia
- Średnia temp. lipca 17,4 stopnia
- Ilość w roku 5-6mm
- Dług. okresu weg. 210-220 dni
- Ilość dni mroźnych 30-50 dni

Pokrywa śnieżna zalega ok. 50 dni.

Na całym obszarze występuje przewaga wiatrów zach. i pn.-zach.

Wzgórza Twardogórskie mają korzystne warunki klimatu lokalnego.

Tereny te są w przewadze dobrze nasłonecznione, wolne od zastoisk zimnych mas powietrza, dobrze przewietrzane. Natomiast obszary Kotliny Milickiej posiadają okresowo niekorzystne warunki klimatu lokalnego. Składa się na to: występowanie zwłaszcza jesienią niekorzystnych warunków termiczno-wilgotnościowych. Często występują mgły, a przy wysokiej wilgotności powietrza pojawiają się przygruntowe przymrozki.

1.6 Lasy

Lasy gminy Twardogóra położone są w V Śląskiej Krainie Przyrodniczo-Leśnej w I Dzielnicy Wrocławskiej w Mezuregionie Pradoliny Wrocławskiej.

Administracyjnie należą do Nadleśnictwa Oleśnica: Goszcz, Grochowo, Twardogóra i Nadleśnictwa Milicz: obręb Kubryk.

Dominującym gatunkiem lasów na terenie gminy Twardogóra jest sosna stanowiąca 75% udziału powierzchniowego.

Z głównych gatunków jako panujących i w domieszkach jest dąb, olsza, brzoza, buk i świerk. Pozostałe gatunki nie mają większego znaczenia gospodarczego.

W lipcu 1988 r. nad terenami gminy przeszedł huragan pasem o szerokości 4 km i długości 7 km. Drzewa zostały powalone i połamane na powierzchni 4500 ha. Nastąpiło wylesienie na zręb całkowity na powierzchni 1830 ha. Powierzchnia ta jest już całkowicie odnowiona.

Wśród dużych obszarów lasów iglastych części zachodniej wyróżnia się pas biegnący od rezerwatu „Gola” po wzniesienie 249 m między Golą Wielką a Bukowiną Sycowską. W pasie tym występuje jodła stanowiąca wraz ze świerkiem niższe piętro lasu. W runie lasów iglastych często występują chronione widłaki.

W lasach liściastych występują elementy przyrody atlantyckiej, a nawet górskiej, jak paprotniki kolczaste, podrzeń żebrowiec, przetacznik górski.

W runie lasów bukowo-swierkowych można spotkać sporą ilość różnych gatunków grzybów; na polanach i łąkach występuje nierzadko: goździk kartuszek, dzwonek boloński, róża francuska dziewięciolb bezłodygowy czy sasanka łąkowa, konwalia majowa, kruszyna pospolita, kalina koralowa, wełnianka pochwowata.

Z ptaków liczne są tu: różne gatunki dzięciołów, sikorki, kowaliki, myszolowy, sowy, bocian biały i czarny, dudek oraz orzeł bielik.

Fauna ssaków natomiast zasługuje na wzmiankę głównie ze względu na obecność nietoperzy: nocka dużego, gacka brunatnego, mroczka późnego oraz karlika malutkiego.

Na uwagę zasługuje fakt, że w latach 90-tych, dzięki międzynarodowej współpracy z Uniwersytetem w Heidelbergu i Hessisches Landesmuseum w Dramstadt, udało się reintrudukować na terenie gminy Twardogóra żółwia błotnego pochodzącego z jedyne tego typu rezerwatu w Polsce; „Żółwie Błota” na Polesiu Lubelskim.

Wspominając o gadach znajdujących dla siebie dogodne siedliska koniecznym wydaje się zaznaczenie, że podczas wędrówek po lasach i łąkach gminy, natknąć się można na dwa z czterech gatunków naszych krajowych węży. Jednym z nich jest jedyny polski wąż jadowity - żmija zygzakowata.

2. Rys historyczny miasta Twardogóry i okolic

2.1. Powstanie miasta i jego dzieje

Historia Twardogóry i okolic jest ściśle związana z historią Śląska. To niewielkie miasteczko posiada również swoje pradzieje. Wiemy już, na podstawie znaleziska archeologicznych, że człowiek pojawił się na tych terenach około 5 tys. lat temu. Najstarsze ślady człowieka na terenie gminy Twardogóra pochodzą z neolitu (ok. 4 tys. lat p.n.e.) Dowodem są trzy kamienne toporki pochodzące z tego okresu, znalezione w Goszczu i Moszycach.

W epoce brązu na Śląsku pojawiły się miedź i cyna, które służyły do wyrobu narzędzi. Świadczą o tym wieżyczki wykonane z brązu znalezione w Goszczu.

W V w. p.n.e. na Śląsku powstały plemiona słowiańskie, które były początkiem państwa polskiego. Ludy te podobnie jak i inne były najeżdżane przez Celtów, Gotów, Scytów i Wandalów. Od I w. p.n.e. rozpoczął się wpływ kultury rzymskiej, przyczyną był najprawdopodobniej „szlak bursztynowy” biegnący z Italii do Bałtyku.

Głośne było odkrycie w 1987 r. dwóch monet bitych przez cesarzy rzymskich (pochodzących z I i III w. n.e.). Monety te znaleziono na terenach budowlanych gminy Twardogóra na miejscu obecnego osiedla przy ulicy Ogrodowej.

W IX w. Śląsk wchodził w skład państwa wielkomorawskiego, a od X w. znajdował się pod panowaniem czeskich Przemyślidów.

W 1025 r. za sprawą Kazimierza Odnowiciela Śląsk przeszedł pod panowanie Piastów, pod warunkiem corocznego trybutu księciu czeskiemu. Płacenia trybutu odmówił Bolesław Śmiały, co stało się zarzewiem konfliktu polsko – czeskiego. Mimo ciągłych konfliktów za panowania pierwszych Piastów, ziemie śląskie charakteryzowały się największym rozkwitem gospodarczym i kulturalnym ze wszystkich ziem polskich. Szczególnie dobrze rozwijało się rolnictwo i handel. Do rozwoju tych terenów przyczynił się w znacznym stopniu Kościół, wznosząc m.in. pierwsze budowle murowane.

Po różnych, w większości bratobójczych walkach Książąt Piastowskich, Dolny Śląsk wraz z Twardogórą przeszedł pod władzę Bolesława Wysokiego, a następnie w ręce jego syna Henryka Brodatego.

W 1241 r. za czasów Henryka Pobożnego na Śląsk wjechali Tatarzy. Ludność dzielnie stawiała im opór. Wg legendy nazwa miasta Twardogóra wywodzi się z wydarzenia z tego okresu.

Po kolejnych bratobójczych wojnach Śląsk już mocno podzielony, a raczej jego część Araficka we władanie Konrada I Głogowskiego, a następnie jego syna Henryka I (III), który w sierpniu 1293 r. nadał Twardogórze prawa miejskie. Jest to data nadania przywileju lokacyjnego, na prawie niemieckim. Od początku XIV w. Twardogóra związana była z księstwem oleśnickim, będącym pod panowaniem piastowskim, ale uzależnionym od królów czeskich.

W 1526 r. Twardogóra wraz z księstwem oleśnickim weszła w skład państwa Habsburgów. Panujący wówczas w księstwie Jan Podbierad wprowadził w 1526 r. luteranizm.

Księstwem oleśnickim od 1647 r. zaczęli władać przedstawiciele dynastii wirtemberskiej. W okresie jej rządów Twardogóra przeżywał rozkwit. Przede wszystkim przyczyniła się do tego małżonka księcia Sylwiusza Fryderyka – Eleonora Karolina (1676-1712). Rozbudowała zamek, który stał się barokowym pałacem. Zadbala ona również o zdrowie mieszkańców, rozwój rzemiosła, handlu i oświaty, a także rozwinęła działalność charytatywną.

W latach 1729-1738 przebudowano Kościół (dolny) nadając mu obecny kształt.

Rządy pruskie rozpoczęły się na Śląsku w 1740 r. Twardogórę w 1743 r. kupił hrabia Henryk L. von Reichenbach i rok później włączył ją do państwa stanowego w Górze. Władze pruskie w drugiej połowie XVII w. wzmogły germanizację ludności polskiej na Śląsku. Przeciwwstawiał się temu m.in. pastor twardogórski Jan Chrystian Backshammer, który wydawał polskie druki religijne dla Polaków na Śląsku, zwłaszcza kanoncjonały.

W 1786 r. miasto zamieszkiwało 1175 osób, spośród nich najwięcej trudniło się tkactwem.

Na początku XIX w. powstały poza obrębem miasta dwa nowe cmentarze: katolicki i protestancki. Katolicy twardogórscy w 1869 r. zbudowali przy

nowym rynku kościół, a potem szkołę. Od połowy XIX w. Twardogóra zaczęła nabierać charakteru przemysłowego. Henryk Purschel założył w 1852 r. mechaniczną tkalnię, a Henryk Lichtenbreg rozpoczął przemysłową produkcję mebli. W okresie kulturkampfu język niemiecki wprowadzono do szkół, sądownictwa i administracji. Najbardziej opierał się germanizacji Kościół katolicki i prawosławny. W 1887 r. zlikwidowano polskie nabożeństwa w kościele (dolnym).

Przed I wojną światową założono w Twardogórze bank kredytowy (1901), drukarnię (1907), zbudowano sąd i areszt (1902) – obecny ratusz, kaplicę cmentarną (1906), ratusz, (1912 – przy wschodniej ścianie rynku), a także zainstalowano nowy wodociąg (1901) i przeprowadzono elektryfikację miasta (1910).

W 1944 r. miasto zamieszkiwało 4500 osób, które przede wszystkim trudniły się rzemiosłem, handlem i usługami. Miasto posiadało szkołę rolniczą i ogólnokształcącą, dwa kina, a także szpital i rozbudowaną gastronomię.

Po II wojnie światowej 1945 roku gmina Twardogóra wraz z całym Śląskiem znalazła się w granicach państwa polskiego. Doszło do całkowitej wymiany ludności. Wymiana ta polegała na przymusowym wysiedleniu ludności niemieckiej i zasiedleniu gminy ludnością polską. Napłynęli wówczas polscy wysiedleńcy z kresów II Rzeczypospolitej wcielonych po wojnie do Rosji sowieckiej, oraz przesiedleńcy z Małopolski i południowej Wielkopolski. Do pobliskiej Oleśnicy przybyła też grupa ukraińskich wysiedleńców z akcji „Wisła”. Procesy integracyjne i asymilacyjne zniwelowały po latach rozmaite różnice kulturowe, czy etniczne przybyłej po wojnie ludności i doprowadziły do ukształtowania się nowej społeczności. Dotyczy to zwłaszcza tych pokoleń które już tu się urodziły oraz wyrosły i które czują duchową łączność ze śląskim dziedzictwem kulturowym swej małej ojczyzny.

Co więcej zmiany ustrojowe dokonane w Polsce w 1989 r. doprowadziły do powstania samorządów lokalnych w 1990 r. Od tej pory społeczeństwo Twardogóry może w demokratyczny sposób decydować o dalszym losie swojego miasta.

2.2 Zabytki Twardogóry i okolic

Do najciekawszych zabytków Twardogóry należy barokowy pałac z parkiem. Był on siedzibą właścicieli dóbr twardogórskich i goszczańskich. Powstał na fundamentach budowli obronnej z XV w., którą wzniesiono w czasach husyckich. Zaliczany jest do zabytków II klasy. Wokół pałacu znajduje się duży park, którego piękny drzewostan został zniszczony przez huragan w 1988r. Pałac otoczony jest zachowaną fosą, niegdyś wypełnioną wodą z przepływającego w pobliżu potoku Skorynia. Na teren parku pałacowego wchodzi się przez bramę ozdobioną herbami właścicieli. Obok bramy na trawniku stoi posąg Herkulesa zabijającego ogromną maczugą smoka. Rzeźbę przeniesiono z podworskiego parku w Goszczu.

Na skarpie nie daleko pałacu wznosi się stary kościół pod wezwaniem Św. Trójcy zwany „dolnym” lub „polskim”.

Fundatorami jego byli właściciele Twardogóry. Godne podziwu są ściany wykonane z tzw. muru pruskiego czyli drewnianej konstrukcji szkieletowej wypełnionej cegłą.

Centralną częścią miasta jest rynek z kamienicami z XVIII i XIX w. i ratuszem. Ratusz wybudowano w 1912 r. Początkowo w tym budynku mieścił się sąd i areszt. Funkcję siedziby władz miasta przejął po wojnie. Od dwóch lat cały rynek jest restaurowany. Odnawiane są elewacje starych

kamieniczek, a budynki powstałe po wojnie są stylizowane na znacznie starsze przez co architektura rynku nabiera jednorodnego charakteru.

Na Placu Piastów jest umieszczony kościół centralnie zwany „górnym” oraz kamienicami z XVIII i XIX wieku. Świątynie wybudowano z surowej cegły na istniejących już fundamentach, według projektu wrocławskiego architekta Ludecka. Nową świątynię wzniesiono na planie krzyża, z nawą główną i aranseplem. Wnętrze przykryto drewnianym kasetonowym stropem. Wysokość wieży wraz z hełmem osiąga 56 m. Do 1945 r. było to świątynia ewangelicka. W ołtarzu głównym kościoła została umieszczona w grudniu 1945 r. figura Matki Bożej z Dzieciątkiem, której twórcą jest artysta, rzeźbiarz Szczerkowski z Borwałdu k./ Wadowic, pracownik salezjańskiej Szkoły Stolarskiej w Oświęcimiu. Jest to kopia figury Matki Bożej z bazyliki w Turynie. Obecnie kościół stał się Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Trzecim kościołem godnym uwagi jest kościół tzw. „mały” usytuowany na wschód od kościoła „górnego”. Świątynia ta została wybudowana w 1869 z funduszy katolików twardogórskich i dotacji wrocławskiego biskupa. Budowę kościoła prowadził ówczesny proboszcz parafii ks. Robert Letzel, którego pochowano przed głównym ołtarzem w kościele, o czym świadczy epitafium na posadzce w świątyni. Kościół ten zbudowano w stylu neogotyckim z surowej cegły, jest jednonawowy. Od strony zachodniej bryła budowli uwieńczona jest wieżą, od wschodu znajduje się wieloboczna apsyda zamykająca prezbiterium. XIX-wieczne witraże w sprydzie przedstawiają postacie świętych. Dzwony, które wykonał Geitiner z Wrocławia zawieszono w roku 1872. Obok ogrodu proboszczowego wybudowano w 1929 r. jednopiętrową szkołę katolicką. Budynek ten istnieje do dziś przy ul. 1-go Maja jako siedziba GOSiR-u.

W okolicach Twardogóry znajduje się kilka zabytkowych budowli godnych uwagi historyka i krajoznawcy, np. w Chelstowie malowniczo położonej wsi na wysokości 260 m n.p.m. w odległości 3 km na południe od Twardogóry. Znajduje się tu rzadko spotykany dzisiaj zabytek architektury sakralnej, drewniany kościółek wzniesiony w 1666 r. pod wezwaniem św. Idziego. Posiada on drewnianą konstrukcję, wykonaną na zrąb i odeskowaną, na ceglanej podmurówce. Jest zbudowany na planie prostokąta, jednonawowy, z kwadratową wieżą od zachodu. Dach pokryty jest gontem. Ołtarz główny, rzeźbiony w drewnie pochodzi z początku XVIII w.

Gotyckie rzeźby św. Jadwigi, św. Idziego i św. Wojciecha, wykonane z drewna pochodzą z początku XV w. Wokół świątyni znajduje się dziczejący park o starym liściastym drzewostanie, w którym można podziwiać okazałą lipę o obwodzie 6,1 m.

Inną ciekawą miejscowością wartą obejrzenia jest Goszcz – wieś położona 4 km na północ od Twardogóry na wysokości 150 m. n. p. m. Wieś słynie z budowli, która w okresie swojej świetności była jedynym na Śląsku zespołem pałacowo-dworskim w stylu rokokowym. Niestety do dzisiaj zachowały się tylko ruiny, ponieważ główna część pałacu spłonęła w wigilię 1947 r. (przyczyny pożaru nieznane). Zespół pałacowo-dworski posiadał trzy bramy wjazdowe. Jedną z nich znajdującą się w budynku wozowni naprzeciw pałacu, wieńczy niewielka wieżyczka. Ten okazały obiekt wraz z posiadłością znajdował się w rękach rodziny hrabiowskiej Reichenbachów do stycznia 1945 r. Do ruin pałacu od strony północnej i wschodniej przylega podworski park.

W północnej części Goszcza znajduje się Kościół parafialny pod wezwaniem Narodzenia N.M.P. Barokowa świątynia wzniesiona została w 1778 r. Stanowi zabytek II klasy. Kościół jest murowany, jednonawowy, z

węższym półkoliście zakończonym prezbiterium, z wieżą od zachodu. Wnętrze nakryte jest sklepieniem kolebkowym z lunetami.

Wyposażenie świątyni – głównie barokowe i z XIX w.

Przysiółek Goszcza – Kuźnia Goszczańska to dawna osada hutnicza, założona po wykarczowaniu lasów. Wytapiano tu żelazo w glinianych piecach zakopanych w ziemi. Pozostałością tego są do dziś stawy .

Inną zabytkową budowlą wartą obejrzenia jest drewniany Kościół pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Św. we wsi Grabowno Małe. Ten niezbyt duży kościółek o konstrukcji zrębowej powstał w 1655 r. Jest jednonawowy, z wieżą od zachodu. Wnętrze przykryte drewnianym, złożonym, kasetonowym stropem, wspieranym na ozdobnych kolumnach. Wyposażenie pochodzi z drugiej połowy XIX w. i prezentuje styl neorenesansowy.

Inną ciekawą miejscowością jest Grabowno Wielkie, w którym znajdują się pozostałości po grodzisku z X-XI wieku. Trójkątny majdan otoczony jest wałem o dł. 50 m i wys. 5-8 m.

Dokonano tu ciekawych znalezisk archeologicznych, m.in. broni i naczyń średniowiecznych. W centrum Grabowna Wielkiego znajduje się kościół z 1850 r. zbudowany w stylu eklektycznym. Jest to jednonawowa świątynia z wieżą od strony zachodniej. W kruchcie kościoła znajduje się nagrobna płyta Hansa von Stradwitza z XVII w. Ciekawa jest też dolna część chrzcielnicy pochodząca z 1769 r.

3. Przyroda gminy Twardogóra

Na obszarze gminy Twardogóra mamy do czynienia z większością form ochrony przyrody obowiązujących w naszym kraju. Nie utworzono co

prawda parku narodowego, ale terytorium gminy pokrywa się w pewnym stopniu z Parkiem Krajobrazowym Doliny Baryczy, a w centrum gminy znajduje się unikatowy rezerwat torfowiskowy, rezerwat jodłowy, niezwykle malownicze użytki ekologiczne i liczne pomniki przyrody. Ponadto występują stawy z różnorodnym ptactwem wodnym, czy też aleja olbrzymich i majestatycznych dębów.

Na szczególną uwagę zasługuje kompleks leśny pomiędzy Goszczem, Domasławicami, Twardogórą a Golą Wielką. Niżowe buczyny tworzą większe skupiska w okolicach Twardogóry i Goszcza i niejednokrotnie osiągają imponujące rozmiary.

Pozostałością pierwotnych lasów na terenie gminy jest mieszany drzewostan rezerwatu „Gola” w okolicach Goli Wielkiej, ze znacznym udziałem chronionej w Polsce jodły. Choć w składzie gatunkowym lasu można odnaleźć także sosny, świerki, dęby, buki i brzozy, to właśnie ze względu na obecność jodły przyjęto mówić o tym obszarze Goli, chronionym już od 1949 r., jako o rezerwacie jodłowym (powierzchnia tego rezerwatu wynosi 11,7 ha).

Innym rezerwatem niezwykle cennym przyrodniczo występującym na terenie gminy Twardogóra jest rezerwat „Torfowisko koło Grabowna” utworzony w 1980 r. w celu zachowania interesującej roślinności. Przedmiotem ochrony są trzy bezdopływowe zagłębienia, wypełnione wodą dzięki specyficznej strukturze podłoża.

Podobnie jak cały Wał Trzebnicki, Wzgórza Twardogórskie, w obrębie, których położone jest torfowisko, zbudowane są z luźnych osadów takich jak żwiry, piaski i gliny zwałowe. To właśnie w miejscach występowania tych ostatnich istnieją warunki utrudniające wsiąkanie wody w podłoże, a jeśli dodatkowo na powierzchni tych nieprzepuszczalnych dzięki glinie utworów, znajdują się nie posiadające dopływu zagłębienia, to mamy już doskonałe warunki do gromadzenia się i stagnacji wody i zainicjowania

procesu torfotwórczego, polegającego na rozłożeniu szczątków roślinnych w środowisku wilgotnym ale bez dostępu powietrza. W tym miejscu warto zaznaczyć, że istnieją trzy typy torfowisk: wysokie, przejściowe i niskie, a podział ich oparty jest przede wszystkim na rodzaj terenu i zasobności w substancje mineralne, przy czym na glebach silnie zakwaszonych dominuje roślinność tworząca torfowisko wysokie, a wraz z polepszaniem się jakości podłoża i jego stopniem odżywienia – torfowiska przejściowe i niskie – i takie właśnie znajdują się w obrębie rezerwatu koło Grabowna.

Torfowiska spełniają w przyrodzie bardzo ważną rolę, np.: w retencji wodnej, pochłaniają one i zatrzymują ogromne ilości wody. Ma to znaczenie np. w zapobieganiu powodziom poprzez przejmowanie nadmiaru wód. Mimo, iż nie widać tego na pierwszy rzut oka, torfowiska mają w takich przypadkach zdolności nasiąkania wodą jak gąbka, zatrzymując w ten sposób dużą część wód powodziowych.

Rezerwat obejmuje kompleks trzech oddzielnych torfowisk o łącznej powierzchni 4,22 ha, z których jedno położone najbliżej drogi jest udostępnione do zwiedzania. Na tym terenie została wyznaczona ścieżka przyrodnicza ze wszystkimi charakterystycznymi i cennymi przyrodniczo gatunkami i zespołami roślinnymi. Wspomniana ścieżka przyrodnicza utworzona została w 1999 r. przez p. Edwarda Ramaszka i p. Bożenę Hołubko. Obejmuje ona trasę o dł. 520 m, z sześcioma przystankami opatrzonymi barwnymi tablicami, na których przedstawione są najbardziej charakterystyczne dla danego odcinka rośliny i krótka nota ułatwiająca samodzielne jej rozpoznanie w środowisku naturalnym.

Wśród 118 gatunków roślin występujących na torfowisku stwierdzono 5 gatunków prawnie chronionych. Są to: widłak jałowcowaty, bagno zwyczajne, kalina koralowa, kruszyna pospolita i konwalia majowa. Bagno zwyczajne, jako jedyne z wyżej wymienionych roślin jest ściśle związane z podłożem torfowiskowym. Jest to krzew osiągający 1,5 m

wysokości, o białych lub różowawych kwiatach, zebranych w gęste szczytowe blaszki. Lancetowate liście bagna nie opadające na zimę z wierzchu ciemnozielone, od spodu pokryte rdzawym kutnerem. Tę trującą roślinę można rozpoznać już z pewnej odległości po bardzo charakterystycznym, odurzającym „bagiennym” zapachu. Do ciekawych przedstawicieli świata roślinnego „Torfowiska koło Grabowna” należy także wełnianka pochwowata. Mimo, iż wyglądem przypomina trawy, jest tworzącą gęste zbite kępy byliną, której najbardziej charakterystycznym elementem są owocostany. Po przekwitnięciu kwiatu, który nie jest zbyt okazały i występuje w postaci licznych szczecinek, wyrastają one w pęk białych, jedwabistych włosków, zrosniętych u podstawy z orzeszkiem, co jest znakomitą przystosowaniem do rozsiewania owoców przez wiatr.

W faunie rezerwatu występują głównie gatunki pospolite, co nie znaczy, że nie jest ona godna uwagi. Wśród płazów spotykamy tam żabę trawną, żabę moczarową i ropuchę zwyczajną.

Ptaki reprezentowane są w rezerwacie przez 17 gatunków lęgowych i 8 zalatujących tylko na jego teren, natomiast ssaki składem gatunkowym nawiązują do fauny okolicznych lasów, bogatych w sarny, lisy, jelenie, zające, ryjówki i liczne gryzonie.

Na północ od Twardogóry w pobliżu miejscowości Troska znajduje się użytek ekologiczny „Leśne stawki koło Goszcza”. Użytek ekologiczny jest formą ochrony przyrody, które służą zachowaniu podstawowych wartości krajobrazowych oraz elementów flory i fauny.

Użytek ten obejmuje dolinę potoku Dąbrówka wraz z kilkoma drobnymi stawami utworzonymi na początku XX w. przez ówczesnych właścicieli - rodzinę Reichenbachów. Wzdłuż strumienia płynącego środkiem jaru o intrygującej nazwie „Wilcze przesmyki” – rozwinął się łęg olszowo - jesionowy z gatunkiem dominującym olszy czarnej. Do innych niewątpliwie interesujących walorów przyrodniczych tego terenu należy

obecność ciekawych i niezbyt często spotykanych w tej części Polski gatunków roślin, takich jak: czermień błotna, narecznica szerokolistna, pięciornik rozścielony czy też niezapominajka skąpokwiatowa.

Również w północnych regionach gminy Twardogóra znajduje się kompleks licznych stawów, należących do Parku Krajobrazowego Doliny Baryczy. Obszar ten będący unikatem na skalę światową (wchodzący w skład Parku rezerwat „Stawy Milickie” znalazł się m.in. w programie ONZ jako jeden z 13 najcenniejszych obszarów wodnych na świecie) powstał w 1996 r. w celu zachowania wartości przyrodniczych, krajobrazowych i historyczno – kulturowych. W obrębie gminy znajduje się jedynie niewielki północno – zachodni fragment parku krajobrazowego, jednak samo jego istnienie zdeterminowało krajobraz na tym obszarze. Liczne tereny leśne oraz stawy w pobliżu miejscowości Drożęcina, Poręby i Olszówka stanowią atrakcję przyrodniczą.

Na terenie gminy Twardogóra znajduje się kilkadziesiąt pięknych wiekowych drzew, które mogłyby być uznane za pomniki przyrody. Niemal wszystkie znajdują się na obszarze części zachodniej. Można powiedzieć, że niektóre drzewa są pozostałością rosnącej tu niegdyś puszczy. Najpiękniejsze drzewa to:

- Topola czarna, obw. 5,5 m, przy osadzie Troska
- Dęby, obw. 5,60 , 5,40 , 5,35 m – w dąbrowie przy szosie Twardogóra-Goszcz
- Lipa drobnolistna, obw. 6,3 m między Golą Wielką a Lasowicami.
- Buk, obw. 5,3 m , wys. 37 m, przy torach kolejowych na wschód od Twardogóry
- Lipa drobnolistna, obw. 6,1 m w Chelstowie przy kościele drewnianym
- Grupa czterech dębów szypułkowych, z których największy „Bliźniak” (z uwagi na wrażenie dwóch zrosniętych drzew) posiada obwód 914 cm,

a sąsiedni o imieniu „Henryk” (nazwa nadana przez młodzież szkolną w wyniku konkursu turystycznego zorganizowanego przez p. Bożenę Hołubko na cześć Henryka III Głogowskiego) osiąga 584 cm . Grupa tych drzew znajduje się przy drodze we wsi Wesółka.

4. Szlaki turystyczne

Szlak niebieski – Rozpoczyna się przy stacji Grabowno Wielkie. Dalej szlakiem dochodzimy do grodziska (prowadzi tutaj szlak dojściowy). Idąc szlakiem warto też zatrzymać się przy drewnianym Kościółku w Grabownie Małym. Natępną atrakcją jest „Rezerwat torfowiska w Grabownie Wielkim”. Dalej zwiedzamy Twardogórę. Szlakiem zapuszczamy się w otaczające miasto lasy, tam dochodzimy do wsi Wesółka z nieczynnym starym młynem. Znowu udajemy się szlakiem dojściowym tym razem do pomników przyrody: starych, okazałych dębów. Wracamy na szlak i dochodzimy do Goszcza, gdzie najpierw mijamy Mauzoleum Reinchenbachów, a następnie dochodzimy do kompleksu pałacowo – parkowego. Mijamy resztki posiadłości Reinchenbachów dające wyobrażenie o jej świetności. Ciekawostką są liczne oczka wodne w miejscowości Troska uznane jako użytki ekologiczne, a także okazałe dęby. Przed Domasławicami napotykamy wały przeciwczołgowe. W Porębach czeka nas dużo atrakcji: gospodarstwo ekologiczne „Folwark Polski”, gospodarstwo agroturystyczne „ Hubert”, schronisko dla koni „Tara”, stawy z Parku Krajobrazowego „Dolina Baryczy”. Tutaj kończą się tereny gminy Twardogóra.

Szlak czerwony – Szlak ten rozpoczyna się na stacji PKP w Twardogórze i biegnie w stronę miejscowości Olszówka. Wśród lasów, najlepiej rowerem

dojeżdżamy do wsi Trzy Chałupy, gdzie można napotkać bociany w gnieździe. Dalej można się zatrzymać przy stawach (Długim i Soczewicy) na ognisko. Następnie udajemy się do Nowej Wsi Goszczańskiej, istnieje możliwość zakupu mleka. Dalej wkraczamy w Park Krajobrazowy „Dolina Baryczy” i idąc malowniczą trasą między stawami (m. in. Pelagia i Amalia) podziwiamy ptactwo wodne i urokliwe krajobrazy. Dojeżdżamy do Drożdżęcina gdzie znowu napotykamy bociany, które są też dalej w Zakrzowie i we wsi Drągów. Następnie udajemy się do Goszcza, gdzie podziwiamy wszystkie jego atrakcje, stąd wracamy do Twardogóry.

Szlak żółty – Szlak ten zaczyna się na stacji PKP w Twardogórze skąd idziemy na wzgórze widokowe w Sądrożycach, z którego rozpościera się piękna panorama miasta. Przemierzając lasy i pola docieramy do Chelstowa, gdzie można chwilę odpocząć w cieniu wiekowych, olbrzymich lip, znajdujących się wokół uroczego drewnianego kościółka św. Idziego. Dalej skrajem lasu udajemy się do Goli Wielkiej, gdzie na pewno serdecznie zostaniemy ugośczeni w leśniczówce państwa Ławniczak. Warto tutaj zatrzymać się na dłużej, podejść do rezerwatu jodłowego „Gola”, zobaczyć olbrzymie głazy narzutowe, wykąpać się, napić czystej, źródlanej wody, pojeździć konno lub bryczką. Po ciekawym postoju w Goli Wielkiej obok ogromnej (ok. 7 m obwodu), starej lipy ruszamy dalej szlakiem wśród dolin, strumieni, wzniesień w stronę Moszyc i Twardogóry. Jeżeli jesteśmy na rowerze jedziemy w stronę Goszcza i tam na szlak niebieski i albo ruszamy w stronę Poręb albo wracamy już szlakiem niebieskim do Twardogóry.

Szlak zielony – Prowadzi z Twardogóry w stronę Dąbrowy. W lesie oprócz leśniczówki państwa Pruskich, napotykamy kamień pamiątkowy,

pozostawiony w miejscu gdzie w 1920 r. Jeleń zabił leśniczego. Następnie dojeżdżamy do Sosnowki, gdzie można pojeździć konno, obejrzyć największy na świecie zbiór fragmentów muru berlińskiego.

„Szlak bocianich gniazd” – Uczniowie Gimnazjum nr 1 w Twardogórze obserwowali bocianie gniazda w poszczególnych miejscowościach gminy. Sprawdzali, które gniazda są czynne, ile jest młodych bocianów, a także zbierali dane techniczne o gnieździe. Ciekawy jest nioznakowany „szlak bocianich gniazd”, który najlepiej jest przemierzać rowerem. Z Twardogóry jedziemy do Goszcza, gdzie znajduje się pierwsze gniazdo, na słupie przy domu (nr 6) pana Brzozy, jedziemy w stronę Milicza, przed Nową Wsią Goszczńską, skręcamy w prawo, następne dwa gniazda znajdują się w Drągowie, potem mamy gniazdo w Zakrzowie, dwa następne gniazda są w Drożdżęcinie, w tym jedno czynne. Dojeżdżamy do Poręb, gdzie dalej możemy jużjechać szlakiem turystycznym niebieskim w stronę Twardogóry. Po drodze znajdują się także gniazda w Łaziskach i Domasławicach.

Zakończenie

Gmina Twardogóra obfituje w urozmaicone krajobrazowo wzniesienia, olbrzymie lasy i wkomponowane w nie osiedla ludzkie- często nawiązujące swą nazwą do konkretnych gatunków drzew (np. Olszówka, Grabowno, Sosnówka, Bukowina, Brzezinka, Dąbrowa).

Piękne skupiska wiekowych drzew, a także runo leśne z dużą ilością grzybów, są niewątpliwie wielką atrakcją gminy.

Twardogóra i jej okolice to również region pamiątek z przeszłości, zabytków architektury świadczących o wielowiekowej tradycji tych ziem.

Bibliografia

1. Kondracki J., Geografia fizyczna Polski, Warszawa 1988.
2. Wiśniewski A., Wzgórza Twardogórskie. Informator Krajoznawczy, Kalisz 1985.
3. Czerwiński J., Mazurski K.R., Oleśnica i okolice. Przewodnik krajoznawczy, Wrocław 1985.
4. Mandziuk J., Katalog zabytków sztuki sakralnej w Archidiecezji Wrocławskiej, Wrocław 1982.
5. Szoszew A., Hołyk A., Dzieje Twardogóry w piśmiennictwie polskim i niemieckim wydanym na Dolnym Śląsku, Twardogóra: ZSZ 1993.
6. Wojtkiewicz K., Twardogóra i okolice. Przewodnik krajoznawczy, Twardogóra – Wrocław 1993.
7. Wieczorek A. J., Siedem wieków Twardogóry na tle dziejów Śląska, Twardogóra – Wrocław 1993.
8. Praca zbiorowa pod red. Szachnowski A. P., Powiat oleśnicki, Oleśnica 2002.
9. Praca zbiorowa pod red. Świtoń G., Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Twardogóra, Oleśnica 1996 – 1998.

Spis ilustracji

Zdjęcia ze zbiorów własnych

- Zdj. 1. Twardogóra - brama wjazdowa do pałacu.
- Zdj. 2. Twardogóra – rzeźba Herkulesa przy bramie wjazdowej do pałacu.
- Zdj. 3. Twardogóra – dawny pałac barokowy z XVII w.
- Zdj. 4. Twardogóra – dawny kościół „dolny” pod wezwaniem św. Trójcy.
- Zdj. 5. Twardogóra – Ratusz.
- Zdj. 6. Twardogóra – ulica Ratuszowa w głębi Sanktuarium Matki Bożej Wspomożenia Wiernych.
- Zdj. 7. Twardogóra – fragment rynku z odrestaurowanymi kamieniczkami z XVIII i XIX w.
- Zdj. 8. Twardogóra – neogotycki kościół „mały” pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego na Placu Piastów.
- Zdj. 9. Goszcz – ruiny zespołu pałacowo – parkowego.
- Zdj. 10. Goszcz – barokowy kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny.
- Zdj. 11. Chelstów – drewniany kościółek pod wezwaniem św. Idziego.
- Zdj. 12. Grabowno Wielkie – kościół z 1850 r. Zbudowany w stylu eklektycznym.
- Zdj. 13. Rezerwat „Torfowisko koło Grabowna”

Zdj. 1. Twardogóra - brama wjazdowa do pałacu.

Zdj. 2. Twardogóra – rzeźba Herkulesa przy bramie wjazdowej do pałacu.

Zdj. 3. Twardogóra – dawny pałac barokowy z XVII w.

Zdj. 4. Twardogóra – dawny kościół „dolny” pod wezwaniem św. Trójcy.

Zdj. 5. Twardogóra – Ratusz.

Zdj. 6. Twardogóra – ulica Ratuszowa w głębi Sanktuarium Matki Bożej
Wspomożenia Wiernych.

Zdj. 7. Twardogóra – fragment rynku z odrestaurowanymi kamieniczkami z XVIII i XIX w.

Zdj. 8. Twardogóra – neogotycki kościół „mały” pod wezwaniem
Wniebowstąpienia Pańskiego na Placu Piastów.

Zdj. 9. Goszcz – ruiny zespołu pałacowo – parkowego.

Zdj. 10. Goszcz – barokowy kościół pod wezwaniem Narodzenia
Najświętszej Marii Panny.

Zdj. 11. Chełstów – drewniany kościółek pod wezwaniem św. Idziego.

Zdj. 12. Grabowo Wielkie – kościół z 1850 r. Zbudowany w stylu eklektycznym.

Zdj. 13. Rezerwat „Torfowisko koło Grabowna”